

و مصالح ساختمانی بازاریا ه پیدا کرد، نتیجه چنین وضعی این بود که دولت نظارت گسترده ای بر توزیع این قبیل مصالح برقرار کند که این خود مبردیگری برای فعل و انفعالات نامشروع گردید خاصه که در توزیع مصالح ساختمانی به نیازهای ارتش اولویت داده می شد.

ل - افزایش بیش از حدیهای زمین و ساختمان و تورم همه گیر و با لارفتن نرخ کالاهای مصرفی و خدمات و غیره فاصله طبقاتی را بسیار عمیق ترمی - ساخت و بحران اجتماعی را شدت می بخشید. هیئت حاکمه ناگزیر در سالهای آخر عمر رژیم محدودیتهای گسترده ای برای معاملات زمین و غیره بوجود آورد و نظارت و شدت عمل بیشتری در زمینه کنترل قیمتها و مبارزه با احتکار اعمال می کرد، که تشکیل اطاق اصناف یکی از مظاهر آن بود. بدیهی است این تمهیدات تا شیر چندانی در کنترل قیمت کالاهای مصرفی و معاملات زمین نمی کرد زیرا عوامل ذی نفوذ و فاسد همواره قادر بودند برای تبعیض در اجرای مقررات راههای انحرافی مناسب پیدا کنند. تنها نتیجه چشمگیر این قبیل مقررات و شدت عملها توسعه مداخله دولت در همه فعالیتها و بخشهای خصوصی حتی در حیطه عمل کسبه جز و تولید کنندگان فردی بود که قهرا عدم رضایت عمومی را بدنبال می آورد.

م - سمت گیری اصلی دولت در سیاستهاش همانا مبارزه با کمونیسم بود. هیئت حاکمه به موازات ادامه ترور و اختناق به اصطلاح به اقدامات پیشگیرنده و بازدارنده نیز دست می یازید. در کارخانه ها و کارگاهها سیاست به اصطلاح جانبداری از کارگر، بصورت حمایت و تقویت دست نشاندهگان ساواک در بین کارگران متظاهر می شدن ما بیندگی کارگران در شوراها و کارگاه و غیره با این قبیل عناصر بود که البته استفاده مادی زیادی از این ممر نیز متوجه این عوامل می کرد. از طرف دیگر دولت با تصویب مقرراتی از قبیل تحصیل سود ویژه برای کارگران و سهم کردن آنان در سهام کارخانهجات می خواست به اصطلاح صلح اجتماعی برقرار کند. نمی توان گفت که این اقدامات اصولا بی اثر بودند، برعکس در مقیاس چشمگیری در بوجود آوردن قشر مرفه کارگران موثر می افتادند. غالب این قبیل افراد پس از چندی در

جوسا عدگسترش فعالیت‌های تولیدی خود صاحب کارگاه می‌شدند و یا بصورت
مقاطعه کاران جزء و دست دوم در می‌آمدند و این باعث می‌گردید که در کارگاه‌ها
کارخانه‌ها تعداد کمی از کارگران با سابقه باقی بمانند.

شدت عمل سازمان بیمه‌های اجتماعی در وصول حق بیمه کارگران از
کارفرمایان نیز تظا هر دیگری از سیاست دولت در این زمینه بود که در صد آن
بالا رفته بود و موجبات عدم رضایت کارفرمایان را فراهم می‌کرد.

البته کارخانه‌داران بخش خصوصی چون غالباً کارخانه‌ها را با کمک
های مستقیم و غیر مستقیم مالی دولت احداث کرده بودند، در بدو پاره‌گذاری
کارخانه‌ها تهیه افرها و فاکتورهای تقلبی پول کلانی به حساب‌هایشان در
خارج از کشور می‌ریختند و در جریان پروسه تولید نیز در مورد تهیه مواد اولیه
و لوازم‌یدکی بهمین ترتیب رفتار می‌کردند و در مقام اجرای قانون سهام
کردن کارگران در سهام کارخانه‌ها تجدید ارزیابی دارائی کارخانه
موفق می‌شدند عملاً تمام سرمایه خود را برداشت کنند و در واقع این بانکهای
دولتی و غیر دولتی بودند که در عمل سرمایه لازم برای راه‌اندازی کار-
خانه‌ها و ادامه فعالیت‌شان تامین می‌کردند. کمتر کارخانه خصوصی بود که
چند برابر بیشتر از سرمایه اصلی و یا لااقل معادل آن بدهی به بانکها
نداشته باشد. منشاء فرار سرمایه‌ها بخارج را از اینجا بخوبی می‌توان
دریافت. و البته این ممر غیر از طرق مستقیم دیگری بود که سورژوازی
بوروکراتیک برای خروج سودها و درآمدهای کلان خود از کشور و سر از برگردن
آنها به سوی بانکهای خارجی، از آنها استفاده می‌کرد.

دیگر اقدامات پیشگیرانه و یا زدا رنده در مبارزه با کمونیسم توجه
به تبلیغات مذهبی و تظا هر در این مورد و اختصاص دادن بودجه مخصوص برای
مراجع مذهبی به این منظور بود که بموازات کارزار تبلیغاتی علیه
کمونیسم، بطور مستمر اعمال می‌گردید.

ن - در سالهای آخر این دوره سهم سرمایه‌گذاری سرمایه‌داران خارجی در
اقتصاد ایران به نسبت کمتر شده بود. برعکس از طریق خدمات و مشاوره فنی
در طراحی پروژه‌های دولتی از هر قبیل یا اعطای خدمات فنی در مورد

صنایع نو بنیاد چه در بخش دولتی و چه در بخش خصوصی و یا انعقاد قراردادهای
جونیت وینچر با شرکتهای ایرانی حضور موثر و چشمگیری داشتند و سودهای
کلان به جیب میزدند لازم به یادآوری است که احداث بسیاری از پایگاههای
نظامی و هوایی و دریائی اساساً به مقاطعه کاران خارجی داده می شد تا
جائیکه در سالهای پایانی رژیم شرکتهای دولتی وابسته به وزارت دفاع
انگلستان اجرای کارهای پایگاههای دریائی را عهده دار شده بودند این
گونه شرکتهای نوعاً بصورت امانی عمل می کردند و واقعاً رتگری می کردند،
صرفنظر از اینها ایران بهر صورت بازار عمده مصرف کالاهای ساخته شده جهان
سرمایه داری بود.

س - گسترش سازمانها و شرکتهای دولتی و موسسات وابسته به دولت و دخالت
دولت تقریباً در تمام مشئون اقتصاد و نیز توسعه شبکه مدارس و موسسات آموزشی
و نیز توسعه موسسات بهداشتی از طرف دولت و دخالت در تولید مواد داروئی،
و موسسات تعلیمات عالی در کلیه سطوح موجب گردید که تعداد حقوق بگیران
از دولت افزایش فوق العاده پیدا کند، ترقی بیش از اندازه قیمتها و تورم
و کمبود مسکن فشار زیادی بردوش حقوق بگیران دولتی بخصوص افراد غیر
متخصص وارد می کرد. نتیجتاً فساد و سوء استفاده از اختیارات برای استفاده
مادی به قانون رایج در دستگاههای دولتی و وابسته به دولت تبدیل
گردید و تا پائین ترین سطوح نیز سرایت کرد. کارمندان غالباً در جنب کار
اداری یک یا چند شغل دیگر در خارج داشتند و از این طریق کسر در آمد خود را
جبران می کردند.

ع - تعداد کارگران بمیزان قابل توجهی افزایش یافت و نسبت کارگران
صنعتی به کارگران شاغل در بخشهای ساختمانی و غیره در مقام مقایسه با
دوره قبل بالا رفت.

ف - در اثر توسعه بی تناسب و سریع شهرها و ایجاد شهرکهای جدید و تغییر سبک
زندگی مردم و تولید لوازم خانگی در حدی غیر قابل مقایسه با ادوار قبل و
همچنین از بین رفتن تدریجی تولیدات دستی و جایگزین شدن این قبیل
مصنوعات بوسیله مصنوعات ماشینی، توسعه و گسترش بخش خدمات فوق

العاده زیاد بود و با دوران قبل بهیچوجه قابل قیاس نبود .
 ص - در همان سالهای دوران بعد از ۲۸ مرداد پس از آنکه سرمایه تزیق شده
 در اقتصاد ایران از طریق کمکهای بلاعوض و افزایش وعایدات نفت زاید
 بر ظرفیت جذب بازار داخلی بود سرمایه داری نوپا در زمینها بکار انداختن
 سرمایه های انباشته شده بغیر از توسعه بازار داخلی چشم به بازارهای خارجی
 دوخت، کشورهای مجاور بخصوص کشورهای خلیج برای سرمایه داری نوپسای
 ایران فضای حیاتی قابل توجهی بشمار می آمدند در همان سالها بود که با
 سرمایه سازمان امنیت شرکت خلیج برای معاملات تجاری و صادرات به
 شیخ نشینها تشکیل گردید با عزل بختیار و تعقیب او این شرکت منحل گردید
 ولی فعالیتهای آن وسیله شرکتها و عوامل دیگری چه در زمین تجاری و چه
 در زمینها عوام مل نفوذی به آن امیر نشینها دنبال گردید . اعزام
 قوای ایران به سه جزیره در خلیج فارس و سپس لشکرکشی به ظفار از مظاهر
 بارز این سیاست توسعه طلبی بودند .

*****

چنین بود بطور اجمال منابع انباشت سرمایه و جریان گسترش و
 سلطه روابط سرمایه داری بر اقتصاد ایران در دوران سلطنت رضا شاه و محمد
 رضا شاه و نیز علل گسترش سریع و نسبتا بی سابقه این روابط در ایران .
 بدیهی است همانگونه که مکررا شارت رفت این بررسی بسیار اجمالی و در
 حد اشاراتی فهرست وار بیش نیست . بهتر این بود که در هر مورد از مستندات
 و مدارک و آثار و ارقام استفاده می شود در یافتها بدینگونه مدلل می گردیدند
 اما بهر حال این بررسی هر چند اجمالی است و ناقص ولی مسلما برپایه
 واقعیات عینی مربوط به اجتماع ایران استوار است و از این لحاظ است
 که نتیجه آن نشان دهنده این حقیقت است که انباشت سرمایه و رشد و تکامل
 سرمایه داری در ایران شکل خاص خود را دارد که نه قابل مقایسه با شرایط
 تکامل سرمایه داری در جوامع سنتی سرمایه داری غربی است و نه قابل
 مقایسه با رشد و تکامل روابط سرمایه داری در ممالک در حال توسعه ، هر چند
 ممکن است از بعضی جهات شباهت هایی بین رشد و تکامل سرمایه داری در

ایران با مالکی از قبیل مکزیک و برزیل و هند وجود داشته باشد و لسی
خصوصیات اقلیمی و قومی و سنتی و بخصوص سیستم دولتی و اداری ایران ،
آنرا از این مالک نیز متمایز می سازد. آنچه مسلم است نقش درجه اول و مهم
دولت در انباشت سرمایه و تکامل سرمایه داری در ایران است و همچنین
است نقش بورژوازی بوروکراتیک و خصوصیات ویژه آن در ایران.

۱۹- سه منبع و سه جزء مارکسیسم - لنینیسم (آثار منتخب لنین در دو جلد
جلد اول قسمت اول صفحه ۸۷)

۲۰- نقل از کیهان لندن شماره ۱۱۶ سوم شهریور ۱۳۶۵

۲۱- خاطرات و خطرات نوشته مهدیقلی هدایت (مخبر السلطنه) چاپ رنگین
تهران ۱۳۲۹، شمسی صفحه ۲۰۴

این نوشته برای ادای احترام نسبت به مردی انتشار می‌یابد، که بدون هیچ شبهه، اگر به برحسبه‌ترین، لاف‌بگویی از درخشان‌ترین چهره‌های جنبش ضد استعماری، ملی شدن نفت ایران بود. روزنامه‌نگاری با استعداد و سیاستمداری برحسبه، و مبارزی تمام‌معنی فداکار و از خود گذشته، با ایمانی استوار و اراده پولادین. چنین است کمترین توصیفی که از زنده‌یاد دکتر حسین فاطمی می‌توان کرد. مؤنثین زندگی با مه‌زنده‌یاد دکتر حسین فاطمی کار نویسنده‌ای سطور نیست، به‌حسب سودائی در سر و نرسه مدارکی در اختیار دارد، نامه‌انعام‌حسب مهمی بپردازد. از فضای رورکار حمدصاحی در زندان لشکر ۲ زرخی، از نزدیک از مصاحبت او بهره‌برد، و کماتش بر این است که هیچ زندانی دیگری را این افتخار نصیب نشد، و پیش از آن سردر زمانی که دکتر فاطمی سمب وزارت خارجه را داشت و یکی از برحسبه‌ترین چهره‌های جنبش ملی شدن نفت و دولت دکتر مصدق بود، نویسنده این سطور بعنوان یکی از اعمای هیئت مدیره جمعیت ملی مبارزه با استعمار را اودیدارهایی داشت و تهررا کفنگوهاشی.

سی و سه سال از شهادت زنده‌یاد فاطمی می‌گذرد، در طول این مدت زعم‌نویسنده‌ان سطور، در هیچ زمیندای حق او ادا نشده است. و چنانچه تا بدو ابدیه او و معنی کارهاش و بویژه آحرین قدم سیاسی‌اش؛ که برای اخنفا آکاها به خود را در اخنبا رسا زمان نظامی حزب توده ایران گذاشت، کمترین پرداخته‌نده است.

اکنون سراسری سه سال نویسنده‌ان سطور، در شرایط خاص و دشوار کنونی، و تبغه خود می‌دانند که آنچه را از زنده‌یاد فاطمی به یاد دارد، بی‌کم و کاست و بدون هیچگونه دخل و تصرف، نقل کنند. اما برای اینکه این نوشته و نقل خاطرات، معنی واقعی‌اش را افاده کنند لازم میدانند که بدواً "نصویری بسیار حزبی و کم‌رنک از محیط سیاسی سالهایی، که طرف زمانی این خاطرات می‌باشند ترسم‌کنند. تا زمینه پرداخت خاطرات مشخص و روشن گردد و پس از نقل خاطرات نیز به نتیجه‌گیریهای مشخصی نویسنده، و در سهایی که از رویداد، البته به‌کمان نویسنده، باید گرفته شود پرداخته می‌شود.